
aan een spoorwegknooppunt was ze wel voor hem een uitstekende basis voor nieuwe acties op het gebied van kerkvisitatie, kerkelijk goederenbeheer, dito kiesrecht en christelijk onderwijs. Naast deze activiteiten zette Kuyper te Utrecht ook de Marnix-Vereeniging op stapel. De officiële oprichting vond volgens de door hem opgestelde statuten plaats op 1 april 1868.²⁸ Let wel: 1 april – de val van Den Briel –, dezelfde datum als die waarop in 1872 het eerste nummer van Kuypers befaamde dagblad *De Standaard* verscheen. Geen 3 november 1868!

Kuyper was er dan ook niet bij in Wezel, ondanks het feit dat plaatselijke Pastor G. Sardemann hem persoonlijk daartoe had uitgenodigd. Wat daar gebeurde was Kuyper kennelijk niet orthodox genoeg, al noemde hij het Jubelfeier wel even toen hij in de Utrechtse bedestond van 31 oktober zowel de ‘synoden’ (sic! jv) van Wezel 1568 als van Dordt 1618/19 memoreerde. Wat dit betreft geleeke hij op S. van Velzen, die zijn collega Brummelkamp niet vergezelde, maar in plaats daarvan op zondag 1 november de Kamper gemeente van Wittenberg, via Wezel, naar Dordt voerde.²⁹

Kuyper was er evenmin bij toen op 3 en 4 oktober 1871 de synode van Emden werd herdacht. Er waren toen betrekkelijk veel Nederlanders naar deze Oost-Friese havenplaats getogen. Naast bekenden als J.J. van Toorenenbergen, Brandt en Höveker, was ook Hofstede de Groot met enkele tientallen volgelingen en studenten opgekomen. De Groot was inmiddels geen onbekende meer bij de Duits-Nederlandse conferenties. Toen in 1869, opnieuw te Wezel, een tweede conferentie was gehouden, had hij daar eer ingelegd met een rede over de moderne theologie in Nederland. Vooral het feit dat De Groot ’s daags na de herdenking van Emden 1571 de Pastoral-Conferenz had geleid, had gezorgd voor het rumoer in de rechts-orthodoxe pers waar La Saussaye in de *Protestantsche Bijdragen* op doelde. Confessionele *diehards* struikelden over de volgens hen onbetrouwbare De Groot, hoewel juist hij het was, die, bij de bespreking van de door de Generalsuperintendent van Oost-Friesland gehouden herdenkingsrede over de kerkpolitieke ideeën van a Lasco en de Emder synode, als enige op Kuypers Lasco-onderzoek had gewezen. Het kon echter nog slechter. Tijdens de Duits-Nederlandse conferentie van september 1872 te Zeist was Kuyper *wel* van de partij. Niet om een lezing te houden, maar om de onlangs tot De Groots opvolger te Groningen benoemde La Saussaye en diens ethisch-irenische medestanders de pas af te snijden. Want, zo stelde Kuyper meteen bij de opening: deze samenkomst raakte wat Nederland betreft kant noch wal. In feite ging het om een onderonsje van ‘twee kleine factiën’: de ethischen en de Groningers. Dus: óf men nodigde voortaan *alle*

²⁸ J. Vree, ‘The Marnix-Vereeniging: Abraham Kuyper’s first national organisation (1868-89)’, *Dutch Review of Church History* 84 (2004), 388-475, m.n. 417.

²⁹ Kuyper had Sardemann benaderd om gegevens inzake archivalia te Wezel; [G.] Sardemann aan A. Kuyper, 20 okt. 1868; Arch. Kuyper VIN 76; Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden), Amsterdam. Kuyper, ‘Bedestond op den Hervormingsdag, tevens gedenkdag der synoden van Wezel en Dordt. 1568-1618-1868’; *Zestal leerredenen*, (30)-(58), m.n. 41. S. van Velzen, *Wittenberg-Wezel-Dordrecht*, Kampen 1868; vgl. Spohnholz, 177.